

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81-13»712»:140.8

ТЕТЯНА ЛУНЬОВА

(Полтава)

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ І ФОРМУВАННІ СУСПІЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ

У статті розглядається епістемологічне питання про роль лінгвоконцептології як однієї із сучасних лінгвістичних галузей у просторах наукового пізнання і суспільної свідомості. Об'єктом аналізу є значення лінгвоконцептологічних досліджень для розвитку інших наукових дисциплін і для формування суспільного світогляду. У теоретичному плані розвідка спирається на наявне на сьогоднішній момент теоретико-критичне осмислення розвитку лінгвоконцептології, а її матеріалом є сукупність лінгвокогнітивних студій. Завдяки проведеному аналізу з'ясовано, що в сучасному науковому просторі лінгвоконцептологія виконує подвійну роль. З одного боку, завдяки притаманним їй енциклопедичності й міждисциплінарній спрямованості ця лінгвістична галузь сприяє розвитку наукового знання як у межах власної галузі досліджень, так і в інших галузях науки. Також лінгвоконцептологія робить внесок у становлення методологічного апарату суміжних дисциплін, зокрема літературознавства, надаючи їм свій метод концептуального аналізу. З другого боку, лінгвоконцептологія долучається до зміни об'єктивістської парадигми пізнання суб'єктно орієнтованою парадигмою. У просторі суспільної свідомості лінгвоконцептологія виявляє чутливість до суспільних проблем девальвації цінностей і здатна виконувати роль транслятора суспільно значущих цінностей, тим самим стаючи одним із факторів формування суспільного світогляду.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, концепт, епістемологія, наукова парадигма, суспільний світогляд.

Лінгвоконцептологія як наукове вивчення оприявлених у мові концептів сформувалася наприкінці ХХ століття у рамках когнітивного підходу до дослідження мови і нині, у другому десятилітті ХХІ століття, перебуває в стані активного розвитку. Свідченням цього є, по-перше, наявність великої кількості наукових розвідок, присвячених тому чи тому концептові [напр., 1], і динамічна поява нових статей, монографій і дисертацій, об'єктом дослідження яких обрано певний концепт чи концепти [напр., 9; 7; 14], по-друге, публікація аналітико-узагальнювальних праць, де розглядається питання вивчення концептів [11; 12; 13; 10], по-третє, вихід у світ теоретико-критичних робіт, у яких визначаються як здобутки, так і прорахунки лінгвоконцептології [6; 4; 8]. Саме роботи останньої групи спрямовуються на розгляд важливого епістемологічного питання про місце й роль лінгвоконцептології в сучасній науковій

парадигмі і допомагають визначити потенційно перспективні напрямки подальших лінгвокогнітивних досліджень.

Дослідники, які здійснюють теоретико-критичне осмислення розвитку лінгвоконцептології, вказують насамперед на цілий ряд здобутків цього напрямку. Так, О. П. Воробйова виділяє такі досягнення концептології в «її лінгвістичному та лінгвопоетологічному вимірах» [6, с. 11]: «...формування самої галузі досліджень, визначення її ключового поняття, тобто концепту, і способів його маніфестації, побудова типології концептів, розробка алгоритму їх моделювання» [6, с. 12]. С. Г. Воркачов стверджує, що «лінгвоконцептологія на сьогодні є науковим напрямком, який повною мірою відбувся, про що свідчить, окрім наявності сформованого категоріального апарату та напрацьованих методологічних алгоритмів дослідження, цілий ряд непрямих ознак: поява навчальних курсів та посібників, вихід у лексикографічну практику – поява словників концептів, осмислення в термінах лінгвоконцептології практики перекладу, а також вихід у лінгводидактику» [4]. Як бачимо, лінгвоконцептологія виформувалася в сучасній науковій парадигмі як повноцінна дисципліна і знайшла прикладне застосування.

Аналізуючи недоліки концептології, О. П. Воробйова розмежовує прорахунки галузі в цілому і помилки окремих дослідників. До основних проблем концептології належить «домінування інвентаризаційного підходу» при описі концептів [6, с. 27], що спричиняється до «втрати бачення системотвірних зв'язків, важливих не лише для розкриття механізмів взаємодії концептів, а й для розуміння динаміки концептуальної картини світу в цілому та на окремих її ланках» [6, с. 27]. Аналогічно й С. Г. Воркачов зазначає, що «кінцева мета лінгвоконцептології: встановлення єдиної універсальної системи лінгвоконцептів через вивчення окремих концептів та окремих національних концептосфер та їх подальше зіставлення на сьогоднішній момент не досягнута» [4]. Помилки окремих дослідників, як-от «підміна при аналізі концептів ментального власне мовним і, навпаки, відірваність від мовного субстрату, незнання першоджерел, покликання не на ключових когнітологів <...>, невміння реконструювання концептуально-тропеїчної моделі та вибудовувати класифікації» є рядом суб'єктивних прорахунків, які призводять до «дискредитації самого когнітивного підходу в лінгвістичних та лінгвопоетологічних студіях», а тому потребують безумовного усунення [6, с. 28].

Як бачимо, зусиллями провідних лінгвоконцептологів здійснений глибокий і посутній аналіз статусу лінгвоконцептології як окремої галузі знання у сучасній науковій парадигмі. Водночас питання про роль лінгвоконцептологічних досліджень у розвитку інших наукових дисциплін і формуванні суспільного світогляду наразі не отримало детального розгляду – у науковій літературі зустрічаємо лише окремі спостереження і зауваження із цього приводу. Так, С. Г. Воркачов зазначає, що сучасна затребуваність лінгвоконцептології детермінується наявністю в лінгвоконцептологічних дослідженнях «певного «надзавдання»: виявлення (підтвердження чи спростування) даних про структуру і наповнення етнічного менталітету носіїв певної лінгвокультури» [4]. І. О. Голубовська вказує на те, що лінгвоконцептологія має суспільну значущість, оскільки, на думку дослідниці, лексикографічна кодифікація опрацьованих в українській лінгвоконцептології концептів допомогла б «визначитися із проблемами етнонаціональної самоідентифікації у контексті тих цивілізаційних змін, які наразі переживає Україна» [8, с. 157].

Зважаючи на недостатній аналіз ролі лінгвоконцептологічних досліджень у сучасній парадигмі знання та сфері суспільної свідомості, у нашій розвідці поставлено за мету визначити значущість цього лінгвістичного напрямку для більш широкої, тобто не лише мовознавчої, наукової спільноти, а також для суспільства в цілому. Матеріалом дослідження обрано лінгвокогнітивні статті, монографії, дисертації. У роботі застосовано методи аналізу, зіставлення, узагальнення.

Для визначення ролі лінгвоконцептологічних досліджень у науковому просторі доцільно виділити характерні риси цих студій в аспекті того, як здійснюється здобування нового знання. Однією з питомих рис лінгвоконцептологічних робіт є «спрямованість на розширення й поглиблення загальногуманітарного знання» [12, с. 7–8], завдяки чому вони володіють «значно більшою пояснювальною силою щодо універсальних і етноспецифічних характеристик культури, мовної свідомості, сценаріїв комунікативної поведінки, шляхів і способів трансферу знання» [12, с. 7–8]. Власне, саме ця спрямованість і дозволяє лінгвоконцептології просуватися до вирішення свого «надзавдання» (за С. Г. Воркачовим – див. вище), яке виходить за рамки традиційних лінгвістичних завдань опису структури та функціонування мови і стосується тих питань про етнічний менталітет, які становлять не лише інтелектуальне завдання, а й мають суспільну значущість, оскільки їхні результати здатні впливати на етноідентифікацію та етносамоідентифікацію.

Більше того, лінгвоконцептологія чутливо реагує на морально-духовну ситуацію в суспільстві. Так, С. Г. Воркачов відмічає, що зацікавленість цього наукового напрямку концептами, співвідносними з поняттям духовної цінності (уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії тощо) є симптоматичною, «оскільки проблема цінностей, як правило, завжди виникала в епохи знецінювання культурної традиції та дискредитації ідеологічних засад суспільства» [5, с. 17]. Отже, аналізуючи концепти, які втілюють духовні цінності, й оприлюднюючи результати своїх досліджень (що в сучасному інформаційному суспільстві здійснюється швидко і досягає великої аудиторії), лінгвокогнітивісти більш чи менш свідомо долучаються до творення духовного виміру існування суспільства.

Деякі дослідники вказують не лише на здатність, а й на обов'язок лінгвоконцептології виконувати важливе суспільне завдання. І. О. Голубовська пише про те, що «з огляду на сучасний соціально-політичний контекст варто звернутися до вивчення українських концептосимволів онімічної природи на кшталт «Карпати», «Дніпро»; «Оранта»; «Запорізька Січ»; «Тарас Шевченко»; «Богдан Хмельницький» ...» [8, с. 157].

Лінгвоконцептологія, спрямовуючись на розширення і поглиблення знання, характеризується також «залученням до сфери опису методологічного потенціалу і банку даних різних наукових галузей» [12, с. 8]. Зокрема, вивчаючи той чи той концепт, дослідники використовують надбання, пов'язані з аналізом відповідного поняття в суміжних дисциплінах, як-от філософії, культурології, психології тощо. Наприклад, досліджуючи концепт ЩАСТЯ в концептосфері російської культури, С. Г. Воркачов розглядає уявлення про щастя в західноєвропейських філософських текстах [5, с. 53–78]. О. О. Борисов, вивчаючи концепт СТРАХ, об'єктивований у лексиці англійської мови, вдається до використання даних психології [3, с. 185–186]. Б. Бірвежонек для аналізу концепту ЛЮБОВ, об'єктивованого в англійській мові, опрацьовує дані цілого ряду дисциплін від філософії до нейробіології [16, с. 5–21].

Такий підхід повною мірою узгоджується з ключовими принципами когнітивної семантики, згідно з якими: 1) «семантична структура є концептуальною структурою» і 2) «репрезентація значення є енциклопедичною» [17, с. 153], що означає таке: 1) значення, які конвенційно асоціюються зі словами та іншими мовними одиницями, можуть бути прирівняні до концептів [17, с. 158] і 2) семантична структура (значення мовних одиниць) має енциклопедичну природу, а тому є не чіткою словниковою дефініцією, а «точкою доступу» до всього обсягу знання, пов'язаного з певним концептом (за Р. Ленекером) [17, с. 160].

Іншими словами, лінгвоконцептологія, залучаючи до власного дискурсу дані інших наукових галузей, по-перше, отримує можливість адекватного моделювання знання, енциклопедичного за своєю природою, а по-друге, сама продукує знання, яке має, так би мовити, «природну» енциклопедичну форму, бо не зводиться до застосування вузькоспеціальних термінів і моделей. Г. Г. Слишкін убачає у міждисциплінарності лінгвістичних досліджень свідчення переходу науки про мову на якісно вищий ступінь пізнання дійсності, оскільки саме міждисциплінарність дозволяє адекватно описувати складні об'єкти [13, с. 14], до яких, безперечно, належать омовлені концепти.

В епістемологічному ракурсі надзвичайно цікавою видається певна паралель, що простежується між сучасними лінгвоконцептологічними розвідками і науковими трактатами XVII–XVIII століть. Аналізуючи характерні риси наукового світогляду, видатний інтелектуал Джон Фаулз писав, що в зіставленні з науковим дискурсом XX століття наукові розвідки довікторіанської епохи XVII–XVIII століть видаються застарілими нісенітницями, бо містять особисті інтерполяції і часто змішують гуманітарні дискурси та точні науки, наприклад, у трактаті про лісівництво можуть використовуватися цитати з Горация чи Вергілія [18, с. 39]. Такий незвичний для сучасних науковців підхід дозволяв ученим довікторіанської епохи повною мірою передавати не схематизований і редукований, а цілісний досвід пізнання [18, с. 39–40]. Оскільки повсякденний досвід людини є цілісним і синтетичним, включає в себе складну багатоманітність того, що згадується і сприймається, різне поєднання часів і місць, особистої і суспільної історії, поствікторіанська редукаціоністська і схематизувальна наука виявилася безпорадною у передачі цієї складної багатоманітності [18, с. 40–41]. Сучасна лінгвоконцептологія, залучаючи різні дискурси до творення власного дискурсу, певною мірою відновлює ту давню інтелектуальну традицію XVII–XVIII століть, яка вможливила більш цілісний опис складного об'єкта дослідження, яким є мова у її зв'язку з культурою та людиною-носієм цієї культури. Симптоматично, що найкращі лінгвоконцептологічні студії, наприклад, широковідомий «Словник російської культури» Ю. С. Степанова [15], становлять не лише суто науковий інтерес – такі наукові праці захоплюють читача подібно до того, як приворожують його високохудожні літературні твори.

Лінгвоконцептологія дозволяє собі привнести емоції в процес наукового пізнання. Так, учені визнають «вагомість явища «переживання», яке втілює нерозривність когнітивних та емоційних процесів» [6, с. 18]. З одного боку, дослідники вивчають вплив емоцій на процеси розуміння [6, с. 18–19], а з другого боку, лінгвоконцептологи експліцитно вказують, що їхню роботу стимулювали не лише інтелектуальні завдання, а й емоційні переживання. Наприклад, у передмові до своєї монографії про концепт ЛЮБОВ, репрезентований в англійській мові, Б. Бірвежонек зазначає: «У певному розумінні я хочу подякувати всім людям, яких я зустрів протягом свого життя, за те, що вони навчили мене, якою важливою є любов» [16, с. 14]. І далі: «Й останнє, але не в останню чергу, я повинен згадати мою дружину Мірку, мого сина Тітуса і дочку Еду за їхню толерантність, терпіння, тепло та натхнення. Без них мені було б майже ні про що писати, бо саме вони насправді навчили мене, що означає любити і бути любимим» [16,

с. 14]. Як бачимо, особисте життя і наукова робота, інтелектуальний стимул і емоційний досвід переживаються у єдності й відповідно описуються.

Якщо зважити на те, що оприлюднені лінгвокогнітивні праці, присвячені аналізу ціннісно значущих у культурі концептів (наприклад, того ж концепту ЛЮБОВ), поряд зі зрілими вченими читаються дослідниками-початківцями, то виявляємо, що такі лінгвокогнітивні розвідки мають потужний потенціал для формування світогляду молодих особистостей. Подібно до кращих літературних творів (зокрема, поезій і романів про любов), ці студії допомагають осягнути складні особисті емоції і піднятися в переживанні їх до висот людського духу, що були досягнуті видатними особистостями.

У методологічному плані лінгвоконцептологія «поповнює методологічний апарат мовознавства інновативними методами, прийомами і процедурами та збагачує його новим емпіричним матеріалом, який можна використовувати далі в лінгвокогнітивних, лінгвокультурологічних, лінгвопрагматичних та інших дослідницьких напрямках» [12, с. 8]. Окрім того, метод концептуального аналізу, засвідчивши свою продуктивність у лінгвоконцептології, запозичується іншими науковими дисциплінами, зокрема літературознавством [2], подібно до того, як у свій час метод структурної лінгвістики був використаний цілим рядом дисциплін.

Підбиваючи підсумки здійсненого аналізу, доходимо висновків, що в сучасній науковій парадигмі лінгвоконцептологія відіграє подвійну роль. По-перше, завдяки своїм енциклопедичності й міждисциплінарній спрямованості лінгвоконцептологія сприяє розвитку наукового знання як у межах власної галузі досліджень, так і в інших галузях науки. Надаючи свій метод аналізу концептів для використання іншим дисциплінам, лінгвоконцептологія долучається до розвитку їхнього методологічного апарату. По-друге, приділяючи велику увагу емоційному аспекту пізнання, лінгвоконцептологія прилучається до витіснення традиційної об'єктивістської парадигми і заміни її суб'єктно орієнтованою парадигмою, що активно відбувається в усіх галузях знання. Особливе значення для суспільства лінгвоконцептологія має завдяки своїм здатностям чутливо реагувати на морально-духовну ситуацію в суспільстві і виконувати важливе суспільне завдання, долучаючись до формування суспільного світогляду, особливо в аспекті етнічної та національної ідентифікації, а також беручи участь у транслюванні концептів, які втілюють суспільно значущі цінності. Оскільки лінгвоконцептологія є надзвичайно динамічною дисципліною, безумовний науковий інтерес становить продовження дослідження її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология концептов : в 3 т. [под. ред.: В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград : Парадигма, 2005–2016. – Т. 1. – 352 с. ; т. 2. – 356 с. ; т. 3. – 381 с.
2. Антология художественных концептов русской литературы XX века / [ред. и авт.-сост. Т. И. Васильева, Н. Л. Карпичева, В. В. Цуркан]. – Москва : ФЛИНТА, 2013. – 356 с.
3. Борисов А. А. Эмоциональный концепт СТРАХ в лексике английского языка / А. А. Борисов // Лингвоконцептология: перспективные направления : монография / авт. кол. : А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева ; под ред.: А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Нейдановой. – Луганск : Изд-во ГУ ЛНПУ имени Тараса Шевченко, 2013. – С. 184–198.
4. Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития [Электронный ресурс] // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2011. – Т. 70. – № 5. – С. 64–74.– Режим доступа : <http://lincon.narod.ru/articles.htm/> (дата обращения: 25.11.2016). – Назв. с экрана.
5. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – Москва : Гнозис, 2004. – 236 с.
6. Воробьева О. П. Концептология в Украине: обзор проблематики / О. П. Воробьева // Лингвоконцептология: перспективные направления : монография / О. П. Воробьева ; авт. кол. : А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева ; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Нейдановой. – Луганск : Изд-во ГУ ЛНПУ имени Тараса Шевченко, 2013. – С. 10–37.

7. Глухова Л. О. Вербалізація концепту EDUCATIONAL MANAGEMENT в сучасній англомовній картині світу : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Глухова Людмила Олександрівна. – Дніпропетровськ, 2016. – 212 с.

8. Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / І. О. Голубовська // Актуальні проблеми філології і перекладознавства. – 2016. – Вип. 10 (1). – С. 151–159. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10\(1\)__32/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10(1)__32/) (дата звернення: 27.11.2016). – Назва з екрана.

9. Заньковська Г. Д. Вербалізація концепту КОНФЛІКТ (на матеріалі сучасного політичного дискурсу) / Г. Д. Заньковська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2013. – Вип. 68. Філологічні науки. – С. 204–207.

10. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В. Л. Іващенко. – Київ : Дмитро Бураго, 2006. – 328 с.

11. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.

12. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

13. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Слышкин Геннадий Геннадьевич. – Волгоград, 2004. – 322 с.

14. Смоляна Т. А. Концепт «Ordnung», вербалізований німецькомовною максимією [Електронний ресурс] / Т. А. Смоляна // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2016. – Вип. 10 (3). – С. 65–71. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10\(3\)__15/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10(3)__15/) (дата звернення: 25.11.2016). – Назва з екрана.

15. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

16. Bierwiazzonek B. A Cognitive Study of the Concept of LOVE in English / B. Bierwiazzonek. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002. – 228 p.

17. Evans V. Cognitive Linguistics: An Introduction / Vyvyan Evans, Melanie Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.

18. Fowles J. The Tree / John Fowles – London : Vintage, 2000. – 94 p.

TETYANA LUNYOVA

ON THE ROLE OF LINGUOCONCEPTOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF THE MODERN SCIENTIFIC PARADIGM AND FORMATION OF THE WORLDVIEW OF A SOCIETY

The article addresses the epistemological question of the role of linguoconceptology as one of the modern linguistic disciplines in a broader context of scientific knowledge and still broader context of the worldview of a society. The aim of the research is to reveal the significance (if any) of the linguoconceptological studies for the development of other branches of science and the worldview of a society. The theoretical foundation of this study is established through the analysis of the critical assessment of linguoconceptology performed by the key figures in this discipline. The data for the research was collected from articles, books and PhD theses devoted to the linguoconceptological study of different concepts verbalized in various languages. The investigation has revealed that linguoconceptology performs two functions in the modern science. On the one hand, being encyclopedic and interdisciplinary by its nature, linguoconceptology contributes to the development of scientific knowledge within its own research area as well as in other domains. Besides, linguoconceptology lends its method of conceptual analysis to other disciplines, for example literature studies, and in this way it supports the advances of their methodology. On the other hand, linguoconceptology partakes in the paradigm shift from objectivity to acknowledging subjectivity in the scientific research. In the realm of the worldview of a society linguoconceptology firstly turns out to be sensitive to the crisis of the social values and secondly it can transfer social values and thus it becomes one of the factors that shape the worldview of a society.

Key words: *linguoconceptology, concept, epistemology, scientific paradigm, worldview of a society.*

Одержано 8.12.2016 р.